

TORNAI JÓZSEF

Szalay Lajos: a mítosz megjelenik

Van egy versem (*A kiűzetés nem ért véget*), utolsó két sora így szól:

*Ki ment meg minket a látomás igazságától,
mikor a mítosz megjelenik?*

Nézem a rajzokat, festményeket, színes portrékat egymás után, és megborzongok. Megrendültségem úgy nő, ahogy egyre nyilvánvalóbb a fölismerésem: Szalay Lajosnak is valami furcsa megsejtés dolgozott a kezében. A bibliai, az ógörög vagy a háborús szörnyűségek földézésében nem a múlt volt számára fontos, hanem a „mindétiglen”, a legyűrhetetlen, ismétlődő idő, a jelen, amely így semmi más, mint az ember jövője.

Szalay Lajos az egyetemes emberi léthelyzet művésze.

Igaz: az ízlés- és formavilága csak magyar lehet, de próféciaja minden népnek, nemzedéknek szól. Az ősi történetek igazságán nem lehet túllépni, ahogy azon a fájdalomon sem, amelyet a modern embernek is meg kell szenvednie. De ahogy XX. századi lélek létére személyes, saját megpróbáltatásként vési rá a papírra akár *Jákob barca az angyallalt*, akár Dózsa karóba húzott parasztjait, akár *Jézus keresztvitelét*, abban ő mindig véresen, elválaszthatatlanul jelen van. Szalay a sokáig s talán ma is divatos „tárgyilagosság” tökéletes ellentéte.

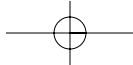
Ez az, ami megborzongtat.

Hiszen velem, a nézőjével is azonosul.

Valójában teljes félremagyarázás vele kapcsolatban „nézőről” beszélni. Én vagyok a faun, én vagyok Néró, a harcokosi katonája és Ádám–Éva ugyanúgy, mint az őket kiűző kardos angyal. Lehet, hogy még inkább az utóbbi: Szalay Lajos olyan hatalmasnak, olyan ember fölé szárnyalónak mutatja hol sűrűn egymásra szövődő, hogy egyetlen széles lendületű vonalaival. Valójában Szalay víziója alapján ébred bennem a kérdés: ki vagy mi ez a különös, gravitációnak ellenálló lény? Lehet, hogy egyáltalán nem is különbözik bűnös őszüleinktől, talán benne is megvan a „rosszra vajó hajlam” és a büntetés vállalására az égi erő?

Senki sem volt képes a XX. században föltárni (a középkor és a reneszánsz meg tudta tenni!) a mítoszok mélylélektani igazságát úgy, mint Szalay Lajos. Hányszor ábrázolja például *Ábrahám áldozatát!* Egyik rajza félelmetesebb beleélésről tanúskodik, mint a másik, a harmadik. Mit jelent ez? Azt, hogy az apa vagy az anya agyában ott az a kiméra, amely gyermeke elpusztítására uszítja. A mítosz kifejelete is pontos: a szülő ennek az ösztökélésnek nem engedelmeskedik (a XX.

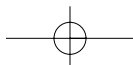
század persze ad példát ennek az ellenkezőjére is). Akár a fekete-fehér, akár a színes látomással kerülök szembe, mindannyiszor a nagyszerűnek és az iszonyúnak az együttes súlya nehezedik rám. Hogyan? A választ maga a művész adja meg (Sümegei György idézi tanulmányában): „A rajzaim nagyjából inkább versek, mint képzőművészeti alkotások... A vonal több mint körvonal, s nem is az a szerepe, hogy egy tárgyat körülírjon. A vonalak viselkedése feszültségnövelés okoz a rajz alapján... Nagyon vigyázok arra, hogy a rajz formái sohase legyenek horpadó konkávok, hanem mindig térbe türemlők, konvexek.”

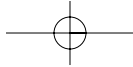
„Versek, feszültségnövelés”? – de minek mondjam a *Prométheusz bosszúját*? Kinek jutott még eszébe, hogy a lázadás képviselőjét még bosszúállóként is fölmutassa? Shelley nem fogadja el az eredeti őstörténetet, vagyis hogy Zeusz megkegyelmez Prométheusznak: szerinte a hérosz magát szabadítja meg (*Prométheusz szabadulása*) a nagy lírai drámában. Yeats megerősokolásnak fogja föl versében azt, ahogy Zeusz hattyúként teherbe ejti Lédát. És mit látok Szalay Léda-rajzán? A meztelen lánnyal szemben egy fogas csőrű madárszörny készül a gatzetre. Honnan tudta Szalay, mit gondol az ír költő erről a történelemeldöntő mítoszlól?

Nem kellett tudnia. Ugyanolyan mélyre látott őstörténeteink jelentésének dolgában. Neki – mint említettem – a múlt minden eseménye, történjen akár az idők kezdetén is, a ma tragédiája. Ezért hogy a II. világháború vagy 1956 győzelme és veresége benne mitikus ke visszhangot ver: elég, ha a *Magyar sors*, a *Tüntetés*, a *Magyarország 1956*, a *Nincs kegyelem*, a *Kivégzés* grafikai vallomására utalok. És akkor még ott van a lovak, a pegazusok és a nők: a Putifárnék, Salomé, múzsák, aktok, ölüket föltáró magamutató nőstények, szerelemben párjukkal összekuszálódó, sorozatosan visszaterő némberek motívuma. De mi ez a lovak, paripák futásához, ágaskodásához és szinte hallható nyerítéséhez képest? Ha egyáltalán lehetséges valami, amelyben Szalay még a mítoszi jeleneteknél is jobban jelen van; amely szó szerint semmi egyéb, mint ön maga szimbóluma, akkor az a lovak kétségbeesetten újra és újra papírra ígézett túlvilági ménese. Mert világos, hogy sem a *Ló napsütésben*, sem a *Pihenő pegazus*, sem a *Négy ló*, sem *Az apokalipszis négy lovasának* lóalakjai, sem Akhilleusz, sem a holdra szállás lovai nem „igazi” állatok, hanem rejtjelek, melyeket csak Szalay egész életlátásának ismeretében lehet megfejteni.

Nem sifre az egész Szalay-életmű?

Kezdeti korszakában persze még vannak realista portréi, ábrázolásai, aztán érezhető, amint túlemelkedik a valóságos megjelenítésen. Az 1940-es, '50-es évektől kezdve már minden lebeg, röpül a képein. Mégse lesz szürrealista, impresszionista, expresszionista, kubista, mint egy ideig Picasso vagy Braque volt. Ezek az irányzatok, akár a konstruktivizmus is megérinti, hiszen abban a korban élt és dolgozott, amikor ezek virágoztak. De megtalálta, tehát megmarad a maga módszere, kifejezőmódja mellett. És éppen ez az, ami rejtélyes, mert nem lehet se ide, se oda, se amoda besorolni. Ahogy a vissza-visszatérő ógörög vagy főleg bibliai mítoszokat láthatóvá varázsoló remekeit nézem, még valami kultúra előttit, szinte naiv önkéntelenséget is érzek benne. Mintha egyszerűen csak hívó volna, aki nem tud az emberi történet, az emberi alaphelyzet örökségétől szabadulni.

Mintha tanúságot akarna tenni, de csak a keze szinte önállósult mozdulatának a segítségével. Sohasem prédikál, csupán azt mondja: nézzétek, ez és ez ekkor és így történt, én láttam és látom.

Ez a látás belső látás. Szalay tudja: a mítosz és az emlékezés lelki-szellemi természetű, azaz nem lehet a mindennapi érzékelés fölszíni benyomásaival „beszélni” róla. Mert nemcsak a szóbeli, de a képi ábrázolásnak is ellenáll. Megragadása épp olyan lehetetlen, mint egy álom hiteles lerajzolása. A grafikus, a festő, a szobrász a lehetetlenbe ütközik bele, s a legtöbb esetben úgy tér ki ez elől, hogy a „téma” helyett valami hasonlót rajzol vagy fest, vagy farag. Ezt általában el is fogadjunk mint művészetet. Szalay csak a gyöngébb megoldásaiban nyugszik bele ebbe az áthárításba. Ezért mondja: dolgai inkább versek, költemények. A vers egyszerre van is, nincs is, se szellemi, se anyagi, azaz mind a kettő, ez a nem létezés a létezési formája. Ezért a leginkább megtagadhatatlan és a legszintetikusabb művészet, ha valóban az. Röviden: paradoxon. A Szalay-féle alkotásmód paradoxonja is. Mindig ebbe ütközöm bele. Mindig emiatt kétkedem: igazak-e a mítoszok, olyan volt-e Adám és Éva, a Sátán, Ábrahám a fia összekötözött teste fölött, kezében késsel, Noé, amint kinéz a bárkából, Mózes a fölémelt kőtáblákkal, Ikarosz, Apolló, a faun, Hermész vagy Arion a lantjával, Akhilleusz Hektor holttestével?

De Rilke megnyugtat. Azt mondja a *Kilencedik elégiában*:

*És ők, az átlényegüléstől
élő dolgok, megértik majd, hogy dicsóítod őket; mulandók,
bennünk, a legmulandóbbakban, megsejtik a mentőt.
A szívnek sötétjében mibelénk – ó végtelenség – mibelénk
ábitanak áthasonulni! végül akárkik is volnánk.*

(Vajda Endre fordítása)

Ez Szalay Lajos: az átlényegítő. És ezzel túl vagyok azon: léteztek-e a mítoszok alakjai, ha egyszer a varázsló megteremtette őket. Persze hogy van egy rajza a teremtésről, hiszen mindig teremteni akart, nem másolni. Csak így láthatom, amit senki sem láthatott: Istent, angyalt, gondolkodás előtti embert. Ez az a hármasság, melyre rászögezi tekintetét. Filozófia, létmagyarázat anélkül, hogy bölcsekedés és ontológia volna. Szalaytól nem lehet azt kérdezni: minek élünk, milyen értelmet adhatunk s egyáltalán adhatunk-e az életünknek születésünktől a halálunkig? A rajzoknak megvan az evidenciájuk, és többre nincs is szükség. Azonosak önmagukkal attól a pillanattól kezdve, hogy meglátom őket. Ó ősi látás! – így kezdeném, ha verset írnék róluk. Ahogy Bartókról vagy Kodályról is azt kiálthatnám az űrbe: ó ősi, teremtő zene! Azt hiszem, ket-tejűkkel együtt Szalay a harmadik, akit a XX. században nagyságként a világnak ad-tunk. A zene és a képzőművészet „fordítás” nélkül lehet az egész emberiségé. Adyt, József Attilát, Szabó Lőrincet, Weörest, Pilinszkyt, Juhászt, Nagy Lászlót mindig sötétbe ugrás más népek nyelvén megszólaltatni. Ez a mi nem európai nyelvünk sorsa. Szalay Lajos mítosza minden emberi szem „nyelvén” beszél, és azt „mondja” el, milyen a láthatatlan, fölfoghatatlan szellem arca, ha megjelenik.

